

Universiteit
Leiden

The Netherlands

Inspiratie en verbazing: promoveren bij Bram de Swaan

Bähre, E.; Mooij, A.; Bos, D.; Hof, S. van 't

Citation

Bähre, E. (2007). Inspiratie en verbazing: promoveren bij Bram de Swaan. In A. Mooij, D. Bos, & S. van 't Hof (Eds.), *Grenzeloos nieuwsgierig: opstellen voor en over Abram de Swaan* (pp. 166-176). Amsterdam: Bert Bakker. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/135516>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [Leiden University Non-exclusive license](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/135516>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

in: A. Mooij, D. Bosen & van 't Hof (red.)
Grenzeloos Nieuwsgierig: Optellen voor en over
Alleen de Swaen 2007 Bert Beekker: Amsterdam
P166-176

ERIK BÄHRE

Inspiratie en verbazing

Promoveren bij Bram de Swaan

Bram de Swaan gaat met emeritaat en de Amsterdamse School voor Sociaal-wetenschappelijk Onderzoek, waarvan hij een van de grondleggers is, bestaat twintig jaar. Met deze twee jubilea rijst de vraag: Hoe heeft De Swaan zijn promovendi geïnspireerd? Of, algemener, hoe kijken zijn voormalige promovendi terug op de begeleiding die ze van hem kregen? Ik heb een korte vragenlijst aan hen voorgelegd, met het verzoek om de antwoorden toe te lichten met anekdotes en voorbeelden.¹ Zijn specifieke begrippen, ideeën en publicaties van De Swaan inspirerend geweest voor het eigen onderzoek? Had het onderzoek er anders uitgezien als hij niet de promotor was geweest? Er zaten ook wat vragen bij over de ingewikkelde relatie tussen promotor en promovendus: Hoe is Bram je promotor geworden en welke verwachtingen speelden hierbij een rol?

De voormalige promovendi zijn voor het overgrote deel verbonden aan de universiteit, maar sommigen werken als freelancer, bij een politieke of maatschappelijke instelling, of zijn reeds gepensioneerd. Het zakenleven geniet geen populariteit: geen van de respondenten is werkzaam in commercieel onderzoek of anderszins actief in het bedrijfsleven.

Vijftien voormalige promovendi beantwoordden de vragen, of een deel daarvan.² Drie mensen lieten mij weten dat ze niet wilden meewerken, vanwege drukte, omdat 'ik niet kon zeggen dat hij mij inspireerde of dat we überhaupt een promotierelatie hadden', of omdat 'Bram voor mij zowel intellec-

tueel als persoonlijk van heel grote betekenis is geweest maar ik vind dat details over een en ander maar tussen hem en mij moeten blijven.'

Kennismaking

De onderzoeksprojecten van de promovendi waren zeer divers: ze liepen uiteen van arbeidersgezinnen, imams in Amsterdam, tot de bestrijding van geslachtsziekten. De laatste jaren was het onderzoek wat vaker antropologisch van aard en gesitueerd in het buitenland, bijvoorbeeld scholen in de Bronx of 'onderlinges' in Indonesië. Ondanks deze thematische en regionale diversiteit was er vaak wel een relatie met het werk van De Swaan, vooral met diens inzichten in de verwevenheid van intieme relaties met collectieve arrangementen. Tot midden jaren tachtig waren de promovendi veelal collega's die (mede door het toenemende belang van de promotie voor de academische carrière) terecht kwamen bij hun vakgroepvoorzitter. Later, na het oprichten van het PdIS alias de Amsterdamse School, hadden de promovendi vaak geen sociologie gestudeerd in Amsterdam of waren ze buiten de universitaire wereld om met De Swaan in contact gekomen:

Ik heb altijd Bram als promotor willen hebben en geen ander. Ik heb vaak de gelegenheid gehad om met andere promotoren te werken, maar er was voor mij maar één socioloog die de maatschappij als geen ander kent: Bram. Ik heb hem dicht op de huid gezeten, bijna gestalkt, zou je kunnen zeggen.

Bram in je hoofd

De promovendi van weleer noemen vooral *Zorg en de staat* (1989), maar ook *The Management of Normality* (1990) en De Swaans publicaties over het medisch regime bijzonder inspirerend voor hun eigen onderzoek. Een enkeling is meer geïnspireerd door zijn essays en columns:

In die stukken en stukjes, vaak gebaseerd op aandachtig kijk-, denk-, schrijf- en schrapwerk, vind ik Bram eigenlijk op zijn Bramst – zowel stilistisch als intellectueel. De overeenkomst tussen die twee is naar mijn idee moreel van aard: Bram is geen moralist in de gebruikelijke zin van het woord, maar ik zie in hem iemand met sterke, zij het zelden uitgesproken overtuigingen over wat hij te doen en te laten heeft.

Door de begeleiding van De Swaan, zo blijkt vaak, zijn sociologische en historische inzichten sterker met elkaar verbonden. Een respondent schrijft hierover:

Ikzelf was destijds echt nog een hele onervaren onderzoeker en schrijver, die denk ik sterk neigde naar de historische beschrijving. Bram heeft er enorm op gehamerd dat dit niet genoeg was, dat het 'sociologischer' moest, uiteindelijk dat ik een bepaalde simpele vraag aan het materiaal moest stellen. Daar is het vertelschema dat ik voor mijn proefschrift heb gebruikt echt uit voortgekomen. Het had er zonder Bram anders uitgezien.

Uit de antwoorden blijkt hoe inspirerend de besprekingen vaak waren en hoe cruciaal ze soms waren voor het verloop van het onderzoek. Maar er zijn ook, wellicht onvermijdelijk, minder prettige herinneringen. De subtiliteit die De Swaan doorgaans aan de dag legt, was nu en dan ver te zoeken. Sommige respondenten herinneren zich het soms tactloze optreden van hun promotor:

(Vrijwel?) al zijn vrouwelijke promovendi zijn wel een keer in huilen uitgebarsten tijdens de begeleiding of aan het begin of einde van het proces. Bram kon plotseling vernietigend zijn, zeker in de gevallen dat ook anderen veel kritiek hadden. Dan sloot hij daar soms meedogenloos bij aan, soms heel onverwacht. In dat opzicht was hij weinig loyaal.

In het PdIS, de latere Amsterdamse School, bestonden en bestaan verschillende 'promotieclubs' waarin onderzoekers regelmatig bijeenkomen om elkaars werk te bespreken. De club waar De Swaan en de meesten van zijn leerlingen deel van uitmaakten, 'de Sociogenese-groep', was berucht om de harde toon waarop kritiek werd verwoord. Bram leek dat onvermijdelijk te vinden: 'Wetenschap is niet voor watjes, die moeten maar het bedrijfsleven in.' Een van zijn leerlingen herinnert zich nog goed dat ook in de begeleiding de spanning soms hoog kon oplopen:

Het was niet altijd makkelijk om het bij Bram uit te houden [...] Hoe het gesprek verliep, weet ik niet meer. Ik geloof dat Bram opperde dat ik maar meer naar mijn tweede promotor moest trekken. In elk geval dacht ik toen ik weer buitenstond en alles een beetje was bezonken: Hij wil mij lozen. Maar op de een of andere manier was ik helemaal niet geneigd daaraan mee te werken. Ik dacht: Ik houd dit vol. Intussen was het ook zo dat ik echt graag bij Bram wilde promoveren, want al was het niet wederzijds: ik bewonderde hem wel. Als Bram niet mijn promotor wilde zijn, moest hij mij maar luid en duidelijk de deur wijzen. Dat heeft hij nooit gedaan en die ene halfzachte keer ben ik er doof voor gebleven. Gelukkig maar. Ik ben blij dat ik heb 'volgehouden' en uiteindelijk was ook Bram, zelfs Bram, best ingenomen met mijn proefschrift.

Zij die in De Swaan een gemakkelijk benaderbare coach hadden verwacht, zullen teleurgesteld zijn geweest: 'Bram is meer een leraar dan een herder, meer een duwer dan een brave geitenbreier.' Promovendi moesten soms hun best doen om zijn aandacht te krijgen:

Bram las mijn stukken altijd goed maar één keer was hij dat blijkbaar vergeten. Het vervelende was dat ik die keer helemaal naar Parijs was gereisd (waar Bram een jaar doorbracht aan het Collège de France). We ontmoetten elkaar voorafgaand aan een forum over het-een-of-ander, waarin naast Bram ook Pierre

Bourdieu en Emanuel Wallerstein zaten. Nadat hij had verteld dat-ie mijn stuk niet had gelezen moesten we direct naar binnen want het forum begon. Tijdens de lezing werd ik bozer en bozer, omdat ik het in die periode erg druk had en eigenlijk geen tijd had gehad om naar Parijs te reizen. Na afloop van het forum stond ik met Bram, Wallerstein en Bourdieu op de stoep en vroeg Bram aan mij of ik zin had om met de heren iets te gaan drinken in een café. Ik was echter zo boos dat ik 'nee' zei en alleen de stad in ging. De volgende ochtend was mijn boosheid verdwenen en realiseerde ik me dat ik een unieke gelegenheid om met Bourdieu en Wallerstein te kunnen praten om een kinderachtige reden voorbij had laten gaan! Toen ik Bram die middag opnieuw sprak, kon hij mijn actie echter wel begrijpen: 'Ach,' zei hij, 'ik begrijp het wel: wat moet je nou in een café met drie ouwe mannen.'

De voormalige promovendi verwijzen veelvuldig naar De Swaans reflexieve houding, zijn subtiele humor en kwinkslagen, en spreken hun waardering uit voor zijn uiterst zorgvuldige formuleringen. Menigeen kenmerkt zijn manier van begeleiden als terughoudend: als promovendus kreeg je veel ruimte om je onderzoek naar eigen inzicht uit te voeren.

Bram heeft me voortdurend aangemoedigd om 'de grote lijn' én mijn eigen lijn te zoeken, terwijl ik vaak van andere promovendi en ex-promovendi hoor dat hun promotor graag volgelingen 'kweekt' of 'stimuleert' in de richting van een prefab-onderzoek.

Ook in De Swaans afwezigheid blijkt deze subtielere benadering invloed te hebben. Ik vroeg aan de voormalige promovendi of ze soms te maken hadden met 'de stem van Bram in hun hoofd' en of die helpt met analytische overwegingen. Ik stelde deze vraag omdat De Swaan zelf geregeld rept van 'de stem van Norbert Elias in mijn hoofd' die hem doet teruggrijpen naar bepaalde woorden en zinswendingen. De meeste promovendi zeiden dat ze met die stem te maken hadden – en

nog hebben. De stem leest mee, draagt begrippen en woorden aan, of daagt uit tot andere overwegingen:

Ik heb de stem van Bram altijd in mijn hoofd. Ik vraag hem in gedachten dan wat hij ervan vindt of gezegd zou hebben. Zijn stem is heel zwaar en donker maar erg melodieus, doch tevens ook zeer geposeerd. Zijn kritische stem vergeet ik nooit. Zelfs als ik, in gedachten, met zijn stem een dialoog begin, wint zijn stem altijd.

Een ander schrijft hierover:

Ja, en dan ook heel letterlijk de stem: niet alleen de woorden, maar ook het sonore stemgeluid erbij. Ik kan een paar verschillende kringen onderscheiden. In de nauwste kring bevinden zich de woorden die zo'n beetje met Bram vergroeid zijn ('bevels- en onderhandelingshuishouding', 'sociogenese'). Ik gebruik deze woorden eigenlijk nooit, tenzij in een verwijzing. Die zijn echt 'van Bram'. Dan de wat algemenere zinswendingen die voor mij nog heel nauw met Bram samenhangen ('wederzijdse afhankelijkheid', 'machtsbalans', 'medisch regiem'). Dit zijn toch nog vaktermen. Ik grijp daar niet vaak op terug voor eigen gebruik, maar ik houd ze meer in mijn achterhoofd als ik iets moet beschrijven. Het zijn richtingaanwijzers als ik ergens niet goed uitkom. Ten derde de kring van woorden die eigenlijk heel algemeen zijn maar waaromheen voor mij toch duidelijk Brams geur hangt ('bekommernis', 'tussenkomst', 'collusie', 'strevingen' en nog zo wat). Deze woorden gebruik ik als ik ze nodig heb, en dan moet ik altijd even aan Bram denken.

De respondenten geven veel voorbeelden van schijnbaar terloopse reacties als 'Ach, de feiten...' Een van hen leerde daarvan dat 'je eerst ideeën (of bij Weber "ideaaltypen") moet ontwikkelen voordat je "de werkelijkheid" en "de feiten" te lijf kan gaan.' Enkele promovendi laten weten dat ze terughoudend gebruik hebben gemaakt van begrippen die sterk met

De Swaan verbonden zijn. Dat zou immers dweperig kunnen overkomen. Soms zijn het commentaren die, mede vanwege de context waarin ze zijn verwoord, na lange tijd nog de gedachten bezig kunnen houden:

Als ik hem dan uitlegde waar ik vast zat en wat hij me kon adviseren, dan nam hij een minuut stilte, om dan vervolgens aan mij te vragen: 'En wat had je zelf bedacht?' Daar moest ik het dan mee doen. Die stem hoor ik vaak nog, als ik ergens mee zit.

Ook lange tijd na de promotie is deze invloed merkbaar:

Jazeker! Bram leest over mijn schouder mee, net als mijn vader. Ik hoor ook soms wel zijn stem, maar niet als ik schrijf, en ik hoor niet bepaalde zinswendingen. Het zijn meer ogen die meelesen. Verder houdt het comité gelukkig zijn mond.

Ook door anderen wordt De Swaan omschreven als geestelijke of intellectuele vader – vergelijkbaar met *Doktorvater* zoals de promotor in Duitsland heet.

Tegen de verveling

Een terugkerend thema in de antwoorden van de respondenten zijn de uitingen van verveling die De Swaan soms aan de dag kan leggen. Zo herinnert een van hen zich 'dat hij zich heel snel en tijdens vergaderingen bijvoorbeeld zeer zichtbaar verveelde (iets wat ik met hem deelde): hij nam dan bijvoorbeeld immense stapels post door terwijl de vergadering doorsudderde'. Als deze verveling het eigen onderzoek betrof, was het pijnlijker. Iemand herinnert zich nog goed hoe ze een paper had geschreven, dat later in een wetenschappelijk tijdschrift zou worden gepubliceerd. Maar tijdens de bespreking kon het De Swaans aandacht blijkbaar niet vasthouden:

Bram: [gaapt] Ja, ik heb je stuk gelezen, vanochtend om zes uur, maar ik viel weer in slaap. Waar gaat het ook alweer over? [gaapt]

Ik: Over professionalisering, Bram.

Bram: [gaapt ontzettend] O jee, nu val ik alweer in slaap.

Veel antwoorden benadrukten echter ook hoe opmerkelijk De Swaan kan zijn en welke grote nieuwsgierigheid hij aan de dag kan leggen:

Wat ik typerend vind voor Bram is zijn onstilbare nieuwsgierigheid. Hij is eigenlijk altijd bezig om over dingen na te denken en er meer over te weten te komen. Een vraag die hij de laatste jaren wel aan promovendi stelt is: 'Wat heb je ontdekt en wat heb je uitgevonden?' Die vraag is typerend voor de intellectuele eisen die hij aan anderen en aan zichzelf stelt.

Deze nieuwsgierigheid en zeer brede interesse blijkt verder te reiken dan academische onderzoeksthema's:

In de afgelopen tien jaar heb ik terloopse gesprekken gezien tussen hem en café-eigenaren, politiemensen, kinderen, zwerfers, en andere terloopse contacten. In de meeste gevallen is Bram ontzettend opgetogen om in gesprek te raken met vreemden en om gedetailleerde informatie uit te wisselen over onderwerpen die uiteenlopen van traditioneel Fins koken tot de problemen van de Amazone. Zo wordt zelfs het banale in de rij staan getransformeerd tot een plezierige en onverwachte ervaring. Ik zie hem als een soort vriendelijke vulkaan, iemand met een onwaarschijnlijke hoeveelheid energie, iemand die absoluut verveling voor hemzelf en anderen weet te voorkomen.

Wetenschap en maatschappij

In hoeverre stemt de visie van De Swaans leerlingen op de verhouding tussen wetenschap en maatschappij overeen met de visie van hun voormalige promotor? Die vraag werd door een

aardig deel beantwoord wordt met 'Sla ik over', 'Niet van toepassing', of 'Lieve help!' Zij die hier wel op ingaan, benadrukken Brams aandacht voor maatschappelijke kwesties zoals ('nog lang voordat het mode was') het transnationalisme. Door nieuwe sociologische begrippen te munten geeft hij volgens menigeen feilloos maatschappelijke ontwikkelingen weer. Maar volgens de respondenten gaat dit gepaard met terughoudendheid. De belangrijkste taak van wetenschap is analyseren – de rest is meegenomen:

Bram doet wel mee aan belangrijke publieke discussies (de laatste jaren o.a. Srebrenica, Rwanda), maar mijn indruk (maar ik heb natuurlijk niet al zijn stukken gelezen) is dat Bram in zijn krantenstukken en lezingen telkens net niet in de actualiteit treedt en vrijwel nooit ingaat op zeer actuele kwesties. Ik verdenk hem ervan dat-ie dat deels om esthetische redenen doet (actuele kwesties zijn toch een beetje 'plat'), maar misschien zit er ook wel een opvatting achter over de positie van de – vooral sociale – wetenschapper, die ik wel deel. Wanneer ik op tv de zoveelste politicoloog zie opdraven op een PvdA-congres, begin ik toch wel een beetje aan de 'objectiviteit' van hun werk te twijfelen. Overigens vond ik de opstelling van Bram ten tijde van Pim Fortuyn wel opmerkelijk: hij zag er niets bijzonders in en wilde er (zo leek het) niet over praten.

Sommige promovendi geven uitdrukking aan gemengde gevoelens over politiek en maatschappelijk engagement. Net als hun voormalige promotor willen ze het inzicht in de samenleving vergroten en met anderen delen. De meesten lijken van deze inzichten weinig te verwachten voor het oplossen van maatschappelijke kwesties. Enkelen geven uiting aan meer engagement dan hun promotor:

De mensenwetenschap kan de maatschappelijke discussie hygiënischer maken, meer niet. Ik denk dat ook, in mijn hoofd, maar in mijn hart ben ik wat linkser en geëngageerder. Ik bewonder nog steeds C. Wright Mills, en natuurlijk Pierre Bour-

dieu, mede om hun engagement. Misschien doet Bram dat ook maar laat-ie het niet merken.

Psychoanalyse

De Swaan is geïnteresseerd in psychoanalyse en volgde de opleiding tot psychoanalyticus. Was daar iets van te merken in de begeleiding die zijn promovendi van hem kregen? Ook hierover liepen de meningen sterk uiteen. Sommigen zeggen dat dit geen invloed had gehad, dat hier niets van te merken was geweest, omdat De Swaan academische en andere bezigheden zo goed van elkaar kan scheiden. Een ander antwoordt: 'Ik kan me dat niet herinneren.' Het is mij niet duidelijk of dit serieus is of dat het een grap is over verdringingsprocessen die zo centraal staan in de psychoanalyse. Weer anderen daarentegen benadrukken dat dit wel degelijk te merken was. Sommigen van hen bespeurden dit in zijn interesse in emotionele drijfveren en driften als onderzoeksobject, maar de meesten verwijzen veeleer naar de persoonlijke omgang met hun promotor. Zo vraagt een van hen: 'Is dit een grap? De man leest je (sociale) onderbewuste in alles wat je doet en hij durft daar te gaan, onder het niveau van het bewuste en het vertoog.' Een ander had aanvankelijk de indruk dat hij terecht was gekomen bij een psychoanalyticus in plaats van een promotor:

Toen ik zijn kamer op de Amsterdamse School binnenkwam, bood Bram me een stoel aan, ging zelf zitten en keek me vervolgens minutenlang zwijgend aan. Uiteindelijk doorbrak ik maar zelf de stilte door over ik-weet-niet-meer-wat te beginnen.

De Swaans fascinatie met de menselijke driften leidt soms tot verwarring en boosheid. Zo herinnert een van de respondenten zich dat De Swaan in een publieke discussie over het gebruik van Engels door Nederlandse promovendi iets zei in de trant van: 'Schrijven in het Engels is als vrijen met een seks-pop. Het lukt wel maar niet zo goed.' Deze uitspraak kwam la-

ter in de krant te staan en de hevig met het Engels worstelende promovendi waren er behoorlijk verontwaardigd over. Een ander herinnert zich:

Een hele gekke anekdote, die volgens mij meer iets over hem zegt, dan hij zelf denkt. Ik had foto's van personen die ik had geïnterviewd. Een vrouw heette Grot, een ander Heuvel, een man heette Seinpaal. Opeens lag Bram dubbel van het lachen. Hij lachte zo stevig dat spuug uit zijn mond op de grond droop. Ik had Bram nog nooit zo meegemaakt. Het waren de namen, die het hem deden. Pas lang daarna, begon ik te vermoeden, waarom dat rijtje namen hem zo raakte.

Inspiratie en verbazing

Terwijl de een De Swaans stijl karakteriseert als 'subtiel en bevallig', herinnert de ander hoe 'ongelooflijk brutaal' hij kan zijn. De een benadrukt zijn loyaliteit terwijl de ander dit soms miste. De een omschrijft hem als kameraad terwijl de ander juist benadrukt hoe moeizaam het contact soms kon zijn. Uit sommige reacties blijkt enig ongenoegen, ook nog na vele jaren, over De Swaans rol in het toch al moeizame promotietraject. Anderzijds zijn er promovendi die benadrukken dat ze zich geen betere promotor hadden kunnen wensen en hem als geestelijk vader zien.

Maar over een paar zaken stemmen de meningen overeen: de grote vrijheid die De Swaan zijn promovendi gaf om hun onderzoek naar eigen inzicht vorm te geven, de verrassende en inspirerende wendingen die gesprekken met hem vaak namen, evenals de bewondering voor zijn intellectuele superioriteit en treffende formuleringen. Promoveren bij De Swaan wordt in ieder geval ervaren als verre van saai. Zijn onorthodoxe stijl zorgde er voor dat de verveling noch in intellectueel, noch in persoonlijk opzicht toesloeg en uiteindelijk zijn, voor zover ik heb kunnen nagaan, vrijwel al zijn promovendi erin geslaagd om hun proefschrift af te ronden.